

Harry Christensen:

Guldalder og historiefacon

Om Jens Engbergs »Dansk guldalder eller oprøret i tugt-, rasp- og forbedringshuset«, Kbh. 1973.

Det er ikke en helt almindelig historisk afhandling. Allerede i det ydre overgår den de fleste historiske monografier. Smukt trykt på fornemt papir ledsages teksten af talrige gengivelser af samtidige tegninger, Eckersberg, Lahde og Klæstrup.

Men også på anden vis adskiller den sig fra mængden. Den har foreløbig vist sig som lidt af en »sællert«. Op mod 5000 har købt den og flere har formodentlig stiftet bekendtskab med dens budskab. Og budskabet i sig selv er også anderledes. Det har rejst en debat, som ikke vil forstumme lige med det samme. Også som historielitterær type er bogen speciel, men herom senere.

Bogen falder i hovedsagen i to både emne- og væsensforskellige dele. Den ene handler om oprørene i tugt-, rasp- og forbedringshuset 1815–19, den anden om det samfund, der omgav tugt-, rasp- og forbedringshuset. Herudover går Engberg i et polemiserende slutkapitel stærkt i rette med den hidtidige historieskrivning.

Bogen er bygget op omkring historien om tugt-, rasp- og forbedringshuset på Christianshavn. Om det store oprør i november 1817. Om de mindre oprør og episoder, der omkransede det i årene 1815–19. Om forholdene i fængslet i det hele taget. Det fylder ca. halvdelen af bogen, den sidste.

I den første halvdel beskæftiger Engberg sig med det daværende danske samfund, »Guldalderen«, han giver os her den sociale kontekst, i hvilken fængselshistorien skal ses.

Fangernes tilværelse i tugt-, rasp- og forbedringshuset skildres med medfølelse og indignation. Hvor lidt der efter vore mål skulle til for at komme der og for at få straffen forværret. Ting, der nutildags ikke ville kunne lokke en politimand ud af stationen, førte i begyndelsen af 19. årh. sin skyldner durk ind i rasphuset, fængslets hårdeste afdeling, hvor fangerne ofte

lænkede og – iflg. reglementet i det mindste – isolerede i 1 eller 2 mands celler med store file måtte raspe farvetræ til pulver. Utvivlsomt et højest usundt arbejde.

Kosten var så knap og elendig, at den næsten pr. definition måtte nedbryde helbredet. Den skulle være ringere end almindelig fattigkost udenfor, ellers ville det jo ikke være afskrækkende at være i fængsel. Sæt nogen skulle søge derind for at få føden. Fængslet var som regel overbelagt bl. a. med det resultat, at sygdomme og epidemier havde let spil. Lyspunkterne var få, ærter og flæsk hver 4. søndag, til kongens fødselsdag varmt øl og en spinkel udsigt til benådning.

Kedsommelighed, håbløshed og stadig sult var baggrundsstemningen for de større og mindre opstande og udbrud, som Engberg skildrer særdeles levende i en kalejdoskopisk øjebliksreportage. Opstandene og flugtforsøgene førte ikke til noget, med mindre man regner det monumentale barokfængsels brand for et resultat. De flygtende blev med usvigelig sikkerhed fanget igen, de oprørske blev mere eller mindre vilkårligt dømt til halshugning eller katning. Det siger noget om Engbergs bog, at man ærgrer sig mindre over tabet af bygningen end over, at det aldrig lykkedes bare en af de flygtende stakler at bevare friheden.

I bogens andet hovedstykke, det der drejer sig om det omgivende samfund, vil Engberg stille tingene på hovedet. Han indleder med en morsom satire over opfattelsen af guldalderssamfundet, »den ædle danske idyl«, der dog mere ligner forestillinger, som en litterær guldaldernarkoman eller en våbenbroderformand i 1940'erne kunne have dem, end det billede, der gives i historiebøgerne, hvor statsbankerot og landbrugskrise dog sjældent forbigås. Et par kapitler vies livet på landet og i byerne (dvs. København) set nedefra. Engberg peger med rette på, at det, vi gemmer på museerne, helt overvejende er levn efter den fåtallige elite, og beklager, at de skriftlige kilder vedr. samfundets laveststående er tilsvarende få. Det lykkes dog Engberg at finde udmærkede eksempler på den grænseløse fattigdom, samfundet rummede, på husmænds hverdagskost, på land- og byarbejderes boligforhold, på fattigvæsenets barske bortlicitationer af fattige, på børns fortvivlede tiggeri.

Det er ikke rare sager at kigge i for et nutidsmenneske, og eksemplerne når næppe bunden af elendigheden. Jeg kunne godt komme Engberg til hjælp med en beretning, der viser, at den rådne halm udmærket kunne være uerstattelig. Engberg prøver også at se landboreformerne fra en mere prosaisk side end det almindeligvis gøres i skolebøgerne. Bag den idealistiske facade måtte reformgodsejerne have indset, at der måtte skabes en middelklasse for at de selv kunne holdes oppe og underklassen, husmænd og landarbejdere, nede.

De følgende kapiteltitler er meget programmatisk. I »Underkuelsen« hævdes det, at skole, kirke, militær var undertrykkelsesinstrumenter. Skolen skulle lige netop meddele de kundskaber og færdigheder, som børnene skulle bruge til den underklassestilling, som de nu var bestemt til. Herudover skulle de holdes i tilpas uvidenhed. Kirken fortsatte, hvor skolen slap, og militærtjenesten skulle så give den, der endnu måtte løfte hovedet, det endelige afgørende knæk. Synspunkterne belyses med velplukkede eksempler fra skolelovgivning, skolebøger, moselov og soldatererindringer.

I »Klassefjendskabet« gælder det om at beskrive »de to klassers« had til hinanden. De besiddende ctr. de ikke besiddende. Fra oven og ned synes det mig nu, at eksemplerne mere viser foragt og nedlæthed end egentlig had. Den anden vej er det ramsaltede folkeeventyr, traditionsogs om den onde herremand og et besk. digt om folkebespisningen i Haderslev, der udgør belæggene.

Kapitlet om »Ejendomsrettens beskyttelse« afrunder samfundsbeskrivelsen og danner en naturlig overgang til selve fængselshistorien. Som en uundgåelig konsekvens af samfundssystemet ville de svageste, de fattigste være tvunget til at stjæle for at holde den værste nød fra livet. Denne sammenhæng var tyvene sig næppe bevidst, og de, der betragtede spørgsmålet på mere teoretisk vis kunne ikke acceptere noget retfærdighedselement. Såvel teolog som filosof kunne tages til indtægt for, at det var syndigt at stjæle under alle omstændigheder, og de sekunderes heri på det bedste af lovens bestemmelser for tyveri, der i vore øjne var særdeles krasse. Mindre og simple tyverier gav 15-årige og derover 2–24 måneders tugthus første gang, anden gang mindst 3 år i rasphuset. Større tyverier f. eks. af kvæg eller regulært indbrud kunne omgående skaffe synderen i tugthus for livstid. I den sidste ende hvilede hele det samfund, som Danmarkshistorien handler om, på dette yderste magtmiddel, tugt-, rasp- og forbedringshuset, hvor 500 mennesker var stuvet ind i et helvede af en tilværelse, hævder Engberg.

Når man skal bedømme en bog, er det naturligvis vigtigt, at man ved, hvilken slags bog man har for sig. Det er normalt ikke noget problem, men efter at have fulgt den hidtidige debat om Engbergs bog tror jeg, det her simpelt hen må være det første og største problem. Hvilken slags historiebog er »Dansk guldalder«, på hvilken måde behandler Engberg det historiske stof?

At bedømmelsen retter sig efter den historielitterære type er selvklaart. En historisk roman vil man f. eks. ikke kritisere efter samme kriterier som et historievenskabeligt værk. Man ved, at romanforfatteren vil tegne et miljø, han giver de historiske personer »kød og blod«, forsyner dem med ord, tanker og følelser, han digter andre personer til og skaber begivenheder og om-

givelser, som han nu finder det nødvendigt. Man bebrejder ikke forfatteren, at han går ud over de historiske kilders rækkevidde for at få det billede til at stå der, som han vil have frem.

Det er tværtimod historieromanens styrke, at den kan nå længere end den nødvendigvis intellektuelle, videnskabeligt baserede historieskrivning. Den kan skabe meget livagtige og indføjte billeder af fortiden, fordi den kan henvende sig til læserens følelser og stemninger og ikke blot til tanken. Ingen laster romanen for denne personlige, denne intuitive opfattelse, den beforder, som altså er noget subjektivt. Romanen bedømmes først og fremmest på sine litterære, kunstneriske kvaliteter, hvori også indgår en vurdering af det skabte billedes konsistens og konsekvens.

Sammenlignet hermed må den traditionelle historieskrivning erkende sin fattigdom, den har ikke de samme rige virkemidler. Men der kræves også noget andet af den videnskabeligt arbejdende historiker, og det er ikke noget højstemt og mystisk, men blot dette, at han skaber eller meddeler *viden* om fortiden, hvilket sat på en enkel formel i praksis vil sige, at han arbejder systematisk på grundlag af kilder og/eller andres forskningsresultater og lader sit produkt, sine beskrivelser af de fortidige tilstande og begivenheder, i så høj grad som muligt fremstå af dette arbejde og ikke af sagen uvedkommende tilbøjeligheder. Hans arbejdes videnskabelighed er efter min mening afhængig af, i hvor høj grad dette er lykkedes. Og det gælder, hvad enten der er tale om arbejde af analytisk eller af syntetiserende karakter.

Det betyder naturligvis ikke, at historikeren må afholde sig fra vurderinger, men at hans vurderinger, der bør kunne kendes som vurderinger, skal være baseret på de fremlagte resultater og ikke på personlige idéer og sympatier.

Engberg har fundet denne normale historikerfacon for snæver, han har ønsket sig noget mere frihed, at skrive historie på en ny, mere personlig og pågående måde og er derved kommet til at placere sin bog på et ikke helt letbestemmeligt sted mellem historievitenskaben og historieroman. Gennemgående i bogen er et kraftigt subjektivt element. Teksten er fra først til sidst gennemtrængt af Engbergs sym- og antipatier. Han vil ikke blot fortælle os, hvordan tingene var, han vil give os bestemte øjne at se dem med. Han vil fortolke dem og give dem en nutidig betydning for os. Bogen bliver derved så temmelig agitatorisk.

Det kan man så enten finde foruroligende eller betryggende. Foruroligende på den måde, at argumentation og resultater vil kunne frygtes påvirket af sympatierne og det erklærede nutidige formål. Eller betryggende derved, at man da så ved, hvor man har forfatteren, tendensen vil være klar.

Men også når vi går nærmere på argumentationsformen, vil afstanden til

det traditionelle historieværk være tydelig. Det viser sig på forskellig måde i bogens to hoveddele.

Beskrivelsen af forholdene i fængslet skulle mest ligne en historisk analyse. Den beskæftiger sig med et begrænset emne og bygger i helt overvejende grad direkte på et kildemateriale (dvs. ikke på anden historielitteratur), først og fremmest det bevarede arkiv fra tugt-, rasp- og forbedringshuset.

Men i anvendelsen af disse ofte nok tvivlsomme kilder (forhørsforklaringer f. eks.) fjerner Engberg sig fra den historiske analyse. Han nævner det vanskelige ved at skabe et helhedsbillede af det brogede materiale (s. 130), men han skaber et helhedsbillede, og han gør det uden at pege på de specifikke vanskeligheder, endside uden at vise, hvordan han har overkommet dem.

Vi får hans facit, men ikke regnestykket, og vil man selv gå det efter, får man kun liden hjælp. Kildehenvisningerne indskrænker sig til en summarisk omtale af det benyttede materiale i bogens slutafsnit. Til fængselsarkivets næsten 800 enheder henvises der én gang for alle, ingen smålige henvisninger til pakker, bind eller sidetal.

Når man alligevel føler, at billederne fra fængslet hænger sammen, skyldes det således mindre en overbevisning om den indre forbundethed med kilderne end Engbergs sprudlende fortællehumør, hans evne til at give en historie. Det farverige stof har rigtig fået hans blæk til at flyde.

Det er i denne del af bogen, man føler sig romanformen nærmest.

I bogens andet hovedstykke, det der drejer sig om samfundet omkring det 19. århundredes første halvdel, er det de store linjer og sammenhænge, det gælder, dvs. afgjort et emne for en syntese. Men hvor syntesen normalt (men dog ikke udelukkende) bygger på anden historielitteratur, primært andre historikers analyser, så er dette ikke tilfældet her.

Den litteratur, Engberg ifølge sit kildeafsnit har benyttet, består i helt overvejende grad af samtidige skrifter. Der bygges eller diskuteres ikke på grundlag af nyere videnskabelig litteratur. I stedet bliver det en fremstilling, hvori eksempler, enkeltstående kildeudsagn, gør det ud for belæg.

En sådan fremstillingsform er nærmest, hvad jeg vil kalde et essay. Nye ideer, udfordrende synspunkter, visioner og fantasier finder deres naturlige fremsættelsesform i det ikke alt for forpligtende essay. Her er eksempler på deres plads til illustration og sandsynliggørelse af de fremsatte påstande, som beviser rækker de sjældent.

Med »eksempler« mener jeg kildeudsagn, der nok hører hjemme i den helhed, der påstås noget om, men som med nødvendighed kun siger noget

om en mindre del af helheden. Det er et spørgsmål om udsagnets afstand til påstandens univers, om eksemplets repræsentativitet om man vil. Lad os tage et par af bogens eksempler til illustration.

I kapitlet »Klassefjendskabet« fremfører Engberg meget originalt en række folkeeventyr og -fortællinger om den onde, dumme og forhadte herremand. Engberg ser nu i disse historiers popularitet og udbredelse (som ikke belægges med tal) et udsagn om, at de fattige har hadet de rige, eller endnu mere universelt, at den ikke besiddende klasse har hadet den besiddende.

Sådanne historier er på flere måder højst problematiske kilder. Skal de bevidne noget om det forhold, der er tale om, rejser de en række kritisk-metodiske spørgsmål, som man må tage stilling til.

Kan der f. eks. gives noget mål for historiernes udbredelse? Kendes de fra alle landets egne? Kan sådanne historier tegne billedet af forholdet mellem de to parter? Vi har rigtignok ikke en tilsvarende skat af fortællinger om rare herremænd, der kunne modveje de onde, men betyder det noget i denne forbindelse? Ligger det ikke i sagens natur, at genstanden for sådanne folkefortællinger må være ond, dum eller i hvert fald til grin? Hvem har haft succes i skolegården på en historie om en rar og god skolelærer? Tænk også på molbohistorier og Århushistorier. Hvad siger de om det egentlige forhold til dem, de går ud over? Tør man postulere et egentligt had til den, om hvem den onde historie fortæltes?

Og gjaldt det eventuelle had alle af slagsen, in casu alle herremænd, og hvis der var tale om had, mon man så tør tilskrive det andre end dem, der skabte historierne? Gjaldt det også dem, der befordrede dem, huskede dem og fortalte dem? Gjaldt det også dem, der grinte, og dem, der bare lyttede? Og siger det noget om så ubestemte kategorier som fattige og rige, endsige »de to klasser« i samfundet?

Og endelig, hvis disse historier har dækket en realitet, hvornår skulle det da have været? Engberg nævner, at historierne er gået af brug, men ikke hvornår. Hvis jeg må gætte, ligger den tid, de er blevet til i og som de derfor siger mest om, før Engbergs »guldalder«.

Hermed er ikke sagt, at disse kilder ikke kan anvendes til formålet, men at der kan peges på en række problemer ved en historievidenskabelig anvendelse af dem, og at disse problemer ikke er søgt løst.

Naturligvis er ikke alle Engbergs eksempler lige fjerne fra deres univers. Som belæg for undertrykkelsen via skolevæsenet fremføres en række skolebogscitater. Her ville det være nemmere at gøre »eksemplificeringen« til en virkelig argumentation. Her kunne det fastslås, hvem der var forfatteren, hvilke kredse han kom fra, hvem der havde valgt bogen til brug i skolen og

måske under hvilke omstændigheder. Også om der var skolebøger af anden karakter. Men Engberg gør det ikke, selv om han sagtens kunne. Det behøver man ikke i et essay.

Alt dette skal ikke forstås som nogen kritik, men kun som et forsøg på at konstatere, hvilken slags historieskrivning der er tale om. Engberg er ikke ude i det fine videnskabelige ærinde med noter og henvisninger og omstændelige forklaringer. Han har noget historie på hjerte, men det skal frem på en ny og frisk, en mere personlig og mere uforpligtende måde.

Når der er gjort så meget ud af bestemmelsen af bogens historielitterære type, er det ikke blot for at få et klart grundlag for min egen bedømmelse, men lige så meget fordi bogen i den hidtidige diskussion i høj grad er blevet fejlbedømt efter min mening.

Hermed tænker jeg ikke på dem, der er blevet fanget af det subjektive i bogen og derfor betragter den som god, fordi de deler Engbergs sympatier, eller som forkastelig, fordi de ikke gør det. Heller ikke tænker jeg på dem, der kritiserer bogen, fordi den er subjektiv, eller fordi de finder argumentationen for spinkel. Det er absolut relevante indvendinger, når man betragter bogen som et traditionelt historisk arbejde. De, der for alvor har taget fejl, er for mig at se de mange, ikke mindst avisanmeldere, der har anset det for at være objektiv forskning, de har ikke gjort sig dens essayistiske og subjektive karakter klar. På stribe ser anmelderne det her »dokumenteret« af »lektor, dr. phil.« Jens Engberg, at sådan var det fat med samfundet i det 19. århundrede. Endelig er sløret faldet fra øjnene.

Nu er avisanmeldelser ofte skrevet i stor hast og af folk, der ikke er faghistorikere og derfor måske ikke i stand til at gennemskue den besnærende bog. Men det er immervæk gennem avisanmeldelser, det store publikum stifter bekendtskab med bogen, og læser de den selv, kan almindelige mennesker nok lige så vel tage fejl som anmelderne.

Engberg (og forlaget) er ikke uden skyld i begrebsforvirringen. Engberg antyder selv, at dette er den egentlige videnskab i modsætning til den endog »farlige« form, der gives f. eks. i Politikens Danmarkshistorie. Smudsomslagets sobre bagsidepræsentation gør sit til at hæve bogen op i den videnskabelige sfære.

Det er i det hele taget min stærkeste indvending mod bogen. Med sit vel-smurte frisprog går den lige i menigmand, men den lader ham uhjælpelig i stikken. Den tager sig ud som ét, men er noget andet. Den giver ham ikke en chance for at skelne mellem holdbare påstande og ubegrundede vurderinger, for selv at skabe sig en opfattelse af forholdene på grundlag af et fremlagt materiale.

Det betyder ikke, at jeg vil frakende en personlig, engagerende, litterært

betonet fremstilling af historien enhver værdi. Der må være plads til nye og utraditionelle forsøg i den historiske branche, ikke mindst når det som her ser ud til, at man derved kan få et større publikum i tale. Men linierne må være klare. Man må vide, hvad man har for sig. Er der anledning til tvivl, må historikeren gøre rede for sit værks karakter, ikke mindst når han optræder med karriere, titel og grader. Ellers svigter man den tillid, folk endnu måtte have til historikerhåndværket.

Så meget om formen. Herefter til indholdet.

Fængselshistorien får stå på Engbergs ord. En verifikation af det saglige indhold er på grund af de nævnte vanskeligheder ikke foretaget. Men historien er god. Engbergs vilje og evne til at se situationen fra fangernes side og til at finde træk og kildesteder, der gør den levende og nærværende, er upåtvivlelig. Et enestående fund i så henseende er en række fangebreve, som blev taget fra en leverandør til fængslet, der var ved at smugle dem ud. Her kommer man i små øjeblikksbilleder helt tæt på de indespærrede mennesker.

Det egentlig kontroversielle i bogen er samfundsessayet. Det er især *dets* indebyrd, der er og vil blive debatteret.

Engbergs hovedidé er den, at nu skal samfundet anskues fra bunden og ikke fra toppen. Det er ikke en håndfuld skønånder og deres damer, der skal tegne billedet. Det er den jævne befolknings situation, der har krav på interessen, og den var ikke ædel idyl og poesi, men idel fattigdom og undertrykkelse.

At en af historieforskningens vigtigste opgaver er studiet af almindelige mennesker i fortiden, deres liv, deres muligheder, deres forestillinger, er jeg helt enig i. Og hvis den almindelige opfattelse af perioden er sådan, som Engberg beskriver den (hvad jeg dog vil tvivle på), så er denne opgave endda særdeles påtrængende. Men det betyder ikke, at der derved fremkommer en i absolut forstand mere »rigtig« historieskrivning i modsætning til en hidtidig »forkert«. Enhver generation bliver sig nye sammenhænge og nye aspekter på samfundet og mennesket bevidst, og disse nye dimensioner må nødvendigvis appliceres på fortiden.

Inden det gøres til noget alt for mageløst, må det også siges, at interessen for de laveststående socialgrupper ikke er totalt ny. Det rækker her at nævne Harald Jørgensens bog fra 1930'erne om fattigvæsenet i det 19. århundrede og Fr. Skrubbeltrangs arbejder om underklassen på landet, hvor dog størstedelen af befolkningen boede.

Hvad undertrykkelsen angår, skal man nok bag fremstillingen se et forsøg på at anskue forholdene under den materialistiske historicopfattelses syns-

vinkel. Ikke sådan, at hele modellen tages i anvendelse, men et udsnit af den. Hvorledes det herskende samfundslag, de besiddende, på alle måder gennem udnyttelse af det politiske, juridiske og administrative apparat søgte at befæste sin stilling og samtidig at bekræfte sig selv og den øvrige befolkning i, at denne samfundsorden var den rigtige.

Det kan godt give anledning til lidt løjerlige forklaringer, når Engberg støder på personer, der handler uegennyttigt og således ikke rigtig passer ind i billedet. Reformgodsejernes idealisme ledes som nævnt hurtigt ind i skyggen af det gustne overlæg (s. 20–22), og den underlige fængselsdirektør, der ville forbedre fangernes forhold, var ganske enkelt født for tidligt (s. 161).

Selv om det hele er i skitseform, ville man godt have vidst lidt mere om, hvem den herskende klasse egentlig bestod af. Engberg taler diffust om de besiddende og de besiddelsesløse og synes i det meste af bogen overhovedet at overse hele mellemklassen af selvejerbønder. Om byernes dominerende lag, om embedsmændenes stilling, om der var interesse modsætninger og spændinger mellem de herskende får vi ikke at høre. Man sidder faktisk med den fornemmelse, at der var tale om en godt sammenspist, navnløs klike med kongen som den sikre sponsor.

Hvor sandsynligt er så dette billede af det danske folk som de herskende over for de kuede? I store træk og i mangt og meget utvivlsomt rigtigt. At de, der sidder på flæsket, gør hvad de kan for at blive siddende og dertil benytter sig af det administrative apparat i vid forstand, er ikke nogen ny opdagelse. Det interessante knytter sig til, hvordan magtudøvelsen i det konkrete fungerede ned gennem lagene, og hvorfor forholdene alligevel forandrede sig trods det vedholdende tryk.

Det sidste spørgsmål berører Engberg ikke, uanset det er særdeles vigtigt, ikke mindst ud fra et marxistisk synspunkt. Det dynamiske moment savnes helt. Den behandlede periode afgrænses ikke præcist, men den må med årtierne omkring fængselsoprørene i centrum omfatte op mod halvdelen af århundredet. Sommetider tages hele det 19. århundrede i munden, og de anførte eksempler spreder sig i hvert fald fra 1772 til 1872 (s. 26, s. 35).

Der skete vitterligt meget i denne periode, store økonomiske, sociale og politiske omskiftelser fandt sted, men i Engbergs gengivelse står tiden stille. Det giver det hele et noget abstrakt præg, og mange af de illustrerende eksempler kommer til at stå mærkeligt anakronistisk i billedet.

Til spørgsmålet om magtudøvelsens mekanik giver Engberg en række forslag til forklaringer, og som det må være i et essay, er der mere bid og vid i dem end nuancer. Mest konsekvent er nok afsnittet om uddannelsessyste-

met. Her finder man et mere gennemtegnet billede af systemet fra top til bund, et subtilt og raffineret system, der spandt alle ind i samfundsvævet på deres rette plads og holdt dem fast dér i underdanighed og afhængighed.

Men skoleafsnittet vil bestemt også høre til dem, der vil ægge til modsigelse. Motiver med rod i idealistiske tanker om oplysning og uddannelse fejes flot til side, og tilbage som repræsentant for de drivende kræfter står en unavngiven og reaktionær skoleforstander, der helst så, at almuebørn beskæftigedes med håndgerning og manuelle færdigheder og ikke med noget, de kunne få forstand af.

Eksemplerne er heller ikke alle lige heldige. Fattigskolerne i København, hvor piskning af fastspændte børn hørte med til disciplinærmidlerne, har bestemt været uhyggelige steder, men repræsentative for almueskolen i almindelighed har de ikke været. Bemærkningen om kvinderne, der kunne få gavn af gymnastikundervisningen, når de kom op på murerstilladserne, siger nok også mere om Engbergs kønsrolleopfattelse end om de faktiske forhold.

Et hovedtema i bogen er fattigdommen, det fattige samfund. Men hvad er det for en fattigdom og hvad er det for et samfund? Var samfundet virkelig på en snæver overklasse nær så gennemtrængt af fattigdom, som det beskrives?

Hvor Engberg er mest nuanceret, deler han befolkningen op summarisk efter 1801-folketællingens erhvervs kategorier og kommer til, at godsejerne på landet og en fåtallig top i byerne var rige, at gårdejerne og nogle få andre mellemgrupper havde tålelige kår, mens resten var ludfattige. Når han taler mere enkelt – og det gør han oftest – hedder det de få tusind rige og den ene million fattige eller så (s. 37, s. 77). Og det må betyde, at gårdfolkene regnes til de fattige.

Når Engberg vil gøre fattigdommen så stor og ubestemt, har det naturligvis sin mening. Han analyserer ikke fattigdommen, dens grader, dens fluktuationer, dens årsager i det konkrete. Han viser den i al sin ubestemthed som et uundgåeligt resultat af et uretfærdigt samfundssystem, og de malende eksempler på uhyrlig armod, der vækker medfølelsen med systemets ofre og mobiliserer harmen over underkuelsesinstitutionerne og udbytningen, skal nok for en del skrives på den agitatoriske konto.

Selv inden for et essays rammer kunne fattigdommen godt være behandlet mere nøgternt. Frugtbar ikke mindst når de sociale relationer er i centrum, ville en sondring mellem absolut (materiel) og relativ (social) fattigdom have været. Hvor stor en andel udgjorde de absolut fattige, dvs. de, der ikke efter datidens normer selv kunne opretholde en vis minimal levestandard (der nok har været meget nær det, vi kalder sultegrænsen)? Det

var dem, der helt eller delvis måtte underholdes af det offentlige eller andre. Det var ikke få, der måtte understøttes, men procenten kommer næppe op på de Engbergske højder.

Den relative eller sociale fattigdom er den, der føles ved sammenligning med andre, man er i kontakt med eller sammenligner sig med. Sociale uligheder, som man er sig bevidst, f. eks. ved udbytning, er relativ fattigdom. Groft forklaret er absolut fattigdom af fysisk art, mens relativ fattigdom er noget, der nager i sjælen. Det betyder ikke, at den relative fattigdom er mindre væsentlig. Tværtimod er det den, der er politisk sprængkraft i. Den er afhængig af de sociale relationer og vel at mærke ikke kun på det materielle, men også på det forestillingsmæssige plan, og findes følgelig på forskellige niveauer. Når Engberg kan undre sig over, at den ene million fattige ikke rejste sig mod de få tusind rige, er det udtryk for, at han ikke har haft blik for disse sammenhænge.

Fattigdomsproblemet er et vigtigt problem. For enhver, der beskæftiger sig med perioden, hvad enten aspektet er politisk historie, kulturhistorie, personalhistorie eller lokalhistorie, vil den sociale baggrund være væsentlig. Og her må vi konstatere, at Engbergs bog ikke så meget bidrager til en forklaring af fattigdommens væsen, som den gør det klart, at her er noget, der må arbejdes med. Nærmere undersøgelser, f. eks. analyser på lokal basis, vil ikke mindst herefter være tiltrængte.

I det hele taget må det siges, at hvis man skal vurdere et essay på dets evne til at åbne nye problemstillinger og til at rokke ved vedtagne forestillinger, så man føler det nødvendigt at få dem bekræftet eller afkræftet, så er Engbergs bog vellykket. På sin særlige bidske facon og med et gran af vellyst profanerer han adskillige af den danske histories hellige køer, løser dem i røven, ville han nok selv have sagt, så er sproget også beskrevet.

Til creditsiden hører også de mange utraditionelle kilder, han med stor opfindsomhed har hentet frem til bedste for sine synspunkter, ikke mindst dem, der belyser samfundets allerlaveste lag. Nok viser de mere det ekstreme end det gennemsnitlige, men det var også liv og det er sundt at se. Det er guldalder på vrangen.

Forsøget på at anlægge den materialistiske historieopfattelse på tiden er både interessant og vedkommende, selv om det her kun er en mindre del af modellen, der bringes i anvendelse. Men får man ikke den fulde marx'ske model, så får man til gengæld marxistisk sprogbrug for folket. Som en anden kirkefader udlægger Engberg os teksten tidlig og silde. Det virker både unødvendigt og irriterende, det skæmmer og forfladiger den historiske fremstilling, og som agitation betragtet er det ikke særlig fremragende.

Men enig eller uenig i stort eller småt, Engbergs bog er spændende og

idévækkende, den er pågående og konsekvent i sine synspunkter, ikke sådan at komme udenom. Det er blevet sagt om den, at den er dårligt håndværk, videnskabeligt set. Historievidenskab mener jeg ret beset ikke den er, men den er en udfordring til historievidenskaben, underforstået den etablerede, en bevidst provokation.

Og så er den godt komponeret og tindrende velkrevet. Litteraten er mestendels løbet af med historikeren. Læsningen er i sig selv en nydelse, hvis man ellers kan goutere de verbale frivoliteter.

Man bør læse denne bog – og se, hvad der sker. Men tag den en dag, hvor blodtrykket ikke er for højt.

(Manuskript afleveret januar 1975).

Komiteen for byhistorie:

En præsentation

Uden at være blevet direkte forsømt har udforskningen af byernes historie påkaldt sig mindre opmærksomhed end studiet af landbefolkningens levevilkår og arbejde gennem tiderne; i de senere år har man dog mærket en stigende interesse for købstædernes fortid. Alligevel skulle der en ydre påvirkning til, før et fastere samarbejde om dette emne kunne indledes mellem en række forskere; anledningen var, at den alt for tidligt afdøde professor Knud Hannestad i 1970 blev indvalgt i den internationale kommission for byhistorie (CIHV = Commission internationale pour l'histoire des villes). Danmark blev således for første gang repræsenteret i dette organ, der dannedes i 1956 som en arbejdsgruppe, og som i 1965 anerkendtes som kommission under den internationale historikerkongres i lighed med de allerede eksisterende for bl. a. søfartshistorie, militærhistorie, stænderforsamlings og parlamenters historie.

Det er indlysende, at det selv inden for et begrænset geografisk område som Danmark vil være vanskeligt for én person at beherske byernes historie fra deres fremkomst til det 20. århundrede, og professor Hannestad ønskede derfor at samle et mindre antal forskere i en arbejdsgruppe, der kunne bistå ham med bl. a. udfærdigelse af rapporter og lignende til brug for CIHV. I december 1971 gav Statens humanistiske Forskningsråd et tilsagn om støtte til oprettelsen af en dansk komité for byhistorie og til dennes virksomhed, og i februar 1972 kunne det første møde holdes. På grund af professor Hannestads sygdom og død lå komiteens arbejde stille i store dele af 1972; men i slutningen af året genoptog den forbindelsen med CIHV og organiserede sig derefter. Den har følgende medlemmer: Professor, dr. jur. Ole